

Presentació

Educació comunitària avui. Perspectives internacionals

© dels autors

Citació recomanada: ESSOMBA, M. À., MUÑOZ, G. y QUINTRIQUEO, S. (2026). Presentació: Educació comunitària avui. Perspectives internacionals. *Educar*, 62(1), 7-12.
<<https://doi.org/10.5565/rev/educar.2668>>

L'educació continua essent un terreny de disputa ideològica i política en el qual conflueixen les diverses forces socials, disposades a apropiarse'n per afavorir el model de societat que anhel·len. Simplificant, diríem que són dues les forces majoritàries que actuen per una educació favorable als seus interessos. D'una banda, la que promou una educació neoliberal, dedicada a impulsar una selecció social favorable entre els grups hegemònics per continuar-ne reproduint l'estatus social i a oferir una formació general al conjunt de la ciutadania per posar-la al servei del sistema productiu. L'estratègia neoliberal de l'educació considera que el sector privat és l'òptim per assolir aquestes fites, i situa el focus de l'aprenentatge en l'individu, a qui responsabilitza en última instància del seu èxit o del seu fracàs educatiu.

L'altra força la situem al voltant de l'educació crítica, que es proposa subvertir les condicions de desigualtat existents a la societat mitjançant l'empoderament i la participació activa dels grups que es troben en situacions més desfavorides, i apel·la a la construcció d'una societat democràtica, justa i inclusiva. L'educació crítica és conscient de la dimensió profundament social de l'aprenentatge i proposa entorns pedagògics dissenyats des d'un refofon axiològic d'interculturalitat, feminisme, sostenibilitat, pacifisme i drets humans.

L'educació al món es troba sota tensió entre aquestes dues perspectives i amplificada pels processos creixents de polarització ideològica i desigualtat social progressiva. Mentre que uns sectors socials són partidaris d'un model dual d'escola privada elitista i escola pública assistencial, uns altres proposen erradicar la segregació educativa i generalitzar una cultura escolar inclusiva i en equitat. Mentre que els uns anhel·len unes metodologies transmissives del coneixement, els altres cerquen vies innovadores d'aprendre des de l'experiència i per la transformació social. Mentre que els uns posen el focus de l'avaluació en els resultats com a indicadors de qualitat educativa, els altres prioritzen l'avaluació centrada en els processos i en les capacitats habilitado-

res de l'aprendre a aprendre. Concepcions educatives poc reconciliables que donen peu a un debat pedagògic intens i, ara com ara, irresolt.

És al bell mig d'aquest debat que situem l'educació comunitària, un marc pedagògic propi de l'educació crítica que vol donar resposta als desafiaments actuals en clau d'emancipació, justícia social i empoderament. L'educació comunitària és una aposta decidida per obrir l'escola al seu entorn comunitari, bo i establint aliances i complicitats per desenvolupar el projecte educatiu. Alhora, l'educació comunitària també vertebrava els projectes educatius que sorgeixen en un entorn social concret, amb la finalitat de satisfer les necessitats associades a una educació al llarg de la vida pròpies de les comunitats locals.

El marc de l'educació comunitària comprèn un conjunt diversificat d'estratègies metodològiques: les comunitats d'aprenentatge, els processos de recerca-acció participativa que tenen lloc a l'educació, la proposta de les ciutats educadores i les experiències d'aprenentatge-servei, entre d'altres. Segons quin sigui el context social i polític, aquesta traducció metodològica pren formes diversificades que busquen adaptar-se als requeriments dels espais, les persones participants i els temps en què tenen lloc.

L'educació comunitària, des d'una perspectiva internacional, continua tenint un fort accent americà i està protagonitzada per projectes desenvolupats en poblacions rurals indígenes a l'Amèrica Central i a la del Sud, però no podem deixar de banda les aportacions ni les anàlisis emergents que es formulen des de contextos europeus. El monogràfic que presentem ofereix un ventall complet i representatiu d'aquest panorama, i recull diverses investigacions que aporten les últimes tendències i problemàtiques de recerca incipients. Nou articles que cobreixen les tres grans tipologies d'actuació a través de les quals opera l'educació comunitària: teixir vincles de sentit compartit, crear nous espais socials de justícia i transformar dinàmiques de desigualtat.

Certament, una de les missions essencials de l'educació comunitària és teixir vincles. Alguns dels efectes negatius del model neoliberal són la fragmentació social, la individualització extrema i la pèrdua de llaços comunitaris. A hores d'ara ja sabem que aquests efectes generen problemes greus de salut mental, com ara la depressió, l'ansietat i altres patologies. La solitud és font d'infelicitat i malestar. L'educació comunitària, en les diverses formes que mostra, crea i recrea vincles entre les persones i les institucions participants. L'educació comunitària ajuda a establir marcs de confiança i complicitat amb els altres. Per il·lustrar com l'educació comunitària teixeix vincles, aportem un primer bloc d'investigacions amb tres treballs centrats en aquesta dimensió.

La primera investigació del bloc porta per títol «Escuela, diversidad cultural y recursos comunitarios: Hacia la corresponsabilidad educativa» i està signada per Carlos Vecina-Merchante (Universitat de les Illes Balears), Mercè Morey-López (Universitat de les Illes Balears), Sergio Andrés-Cabello (Universidad de La Rioja) i Mar Oliver-Barceló (Universitat de les Illes Balears). A partir de 656 enquestes telefòniques a centres d'educació primària de Can-

tàbria, Catalunya, La Rioja i les Illes Balears, caracteritzen els vincles que les escoles estableixen amb els actors del seu entorn comunitari, i certifiquen el que qualifiquen d'isomorfisme institucional, patrons diferenciats en les relacions segons la tipologia d'actor. També constaten la persistència d'un model de dèficit: el vincle s'estableix de forma reactiva per resoldre una necessitat, i no en el marc d'una construcció proactiva d'un entorn comunitari. Per últim, observen com la presència de diversitat cultural esdevé un activador de relacions comunitàries, si bé la relació amb entitats de persones immigrades és molt més baixa que amb la resta d'actors comunitaris.

La segona investigació es titula «Helping Families Breathe: From Parallel Work to Partnership Empowerment in Community-Mediated School Engagement» i està escrita per Kidist Teklemariam, Michalis Kakos i Nicole Gridley (Leeds Beckett University). Els investigadors fan recerca sobre els vincles que l'educació comunitària teixeix dins de la mateixa escola entre les diverses persones que en formen part. Des d'un model analític específic, el Partnership Empowerment Model (PEM), conclou que els vincles entre professionals i famílies resulten claus perquè aquestes darreres no se sentin en una via paral·lela d'educació, en especial entre comunitats de ciutadans nous i noves. Convida els membres dels equips directius a liderar la intensificació d'aquests vincles, proposa que l'Administració educativa consideri el foment de vincles com una tasca valuosa a l'hora d'avaluar les escoles i suggereix que els formadors del professorat donin més centralitat a l'educació comunitària en els seus currículums.

Tanca aquest bloc una investigació titulada «Participación y educación comunitaria desde el modelo de comunidades de aprendizaje en Andalucía», de Francisco Javier Domínguez Rodríguez (Universidad de Castilla-La Mancha) i María del Mar Prados-Gallardo (Universidad de Sevilla). Certament, les comunitats d'aprenentatge es revelen com una de les metodologies d'educació comunitària més poderoses a l'hora de facilitar el teixit de vincles al si dels centres educatius, i aquest equip d'investigació així ho constata després d'una recerca amb enfocament crític en 62 centres d'Andalusia. La implicació activa de famílies voluntàries i els vincles que es creen entre tots els membres de la comunitat educativa esdevenen claus perquè l'escola funcioni com una autèntica comunitat d'aprenents. També s'hi subratlla la importància d'eixamplar les dinàmiques comunitàries a les activitats realitzades fora de l'horari lectiu, la necessitat de millorar la formació de professorat i famílies sobre aquesta metodologia i el repte de revisar l'estructura de comissions que sosté el desplegament de les diverses accions.

Canviant de tema, aquest monogràfic també inclou treballs sobre com l'educació comunitària constitueix espais socials de justícia. Les diferents metodologies comunitàries despleguen entorns de seguretat en els quals les persones participants puguin desenvolupar un profund sentiment de pertinença, factor imprescindible per assolir la cohesió social. Sens dubte, crear entorns de justícia se situa enfront dels processos d'exclusió social i les mirades neocolonials, que pretenen sostreure el valor de ciutadania plena als grups

que han estat minoritzats. Els entorns de seguretat interpel·len, d'una banda, el principi de la inclusió, la possibilitat que totes les persones se sentin participants dels processos educatius sense barreres ni discriminacions. D'altra banda, també es promou el principi de reconeixement, garantint que totes les participants són valorades en la seva agència des d'una posició d'horitzontalitat. Quatre són les investigacions que contribueixen a exemplificar de quina manera l'educació comunitària genera contextos inclusius i de reconeixement.

La primera es titula «El Proceso Diverze como pedagogía social comunitaria: Una apuesta por la inclusión socioeducativa a través del ocio inclusivo» i està signada per Laura Cepeda Villanueva (Universidad de Alcalá) i Mayka García García (Universidad de Cádiz). Les investigadores aporten resultats i conclusions de l'avaluació d'un programa de pedagogia social comunitària mitjançant l'estudi d'un cas i històries de vida associades. Queda palès el potencial d'aquests programes per fer avançar les persones participants cap a un model d'autonomia basat en la inclusió, i la construcció d'una dinàmica social d'innovació des de la vivencialitat, en què la diversitat es contempla des de la seva riquesa i no des del dèficit.

La segona investigació del bloc porta per títol «Educación comunitaria no adultocéntrica: El enfoque de los comunes educativos para el reconocimiento de las infancias y adolescencias» i ha anat a càrrec de les investigadores Cristina Serván-Melero, Beatriz Gallego-Noche i Lucía del Moral-Espín, totes tres de la Universidad de Cádiz. La seva contribució és una crítica directa a l'adultocentrisme encara hegemònic en educació, i reclama revisar les relacions de poder al si dels centres educatius de forma quotidiana. Alhora, hi aporta el model dels comuns educatius com una aposta pedagògica orientada a enfortir la dimensió comunitària de l'educació. Les autores identifiquen els principis d'horitzontalitat, participació i corresponsabilitat en la gestió del coneixement com a elements clau a l'hora de construir espais educatius inclusius i de reconeixement, cosa que ha de permetre el reconeixement real de l'alumnat i l'establiment de relacions intergeneracionals justes.

La tercera contribució arriba de la mà d'Iván Manuel Sánchez Fontalvo, William Jesús Mendieta Otálora i Luis Alfredo González Monroy, tots tres de la Universidad del Magdalena, i porta per títol «Educación comunitaria y plan de vida ikø: Perspectivas interculturales desde la Sierra Nevada de Santa Marta, Colombia». Es tracta d'una etnografia que aborda els reptes educatius d'una comunitat indígena del nord de Colòmbia i explica com els enfocaments de l'educació comunitària contribueixen a satisfer-los. La incorporació de la llengua pròpia a l'escola, així com també la dimensió espiritual i els sabers de la comunitat, faciliten els processos d'inclusió social des del reconeixement. L'educació comunitària crea espais de disputa vers l'hegemonia social i les inèrcies assimiladores que hi són inherents, i confronta la legalitat del currículum oficial a la legitimitat del coneixement local.

La darrera investigació d'aquest bloc es titula «Propuesta para la participación comunitaria en la educación científica intercultural y crítica: Avances y hallazgos», d'Adela Molina-Andrade (Universidad Distrital Francisco José de

Caldas) i Rosa Inés Pedreros-Martínez (Corporación Escuela Pedagógica Experimental). També se situa en un context colombià de recerca, en aquest cas el d'una comunitat del centre del país, i posa el focus en l'ensenyament-aprenentatge de l'àrea curricular de les ciències naturals. L'escola esdevé un espai inclusiu i inclúsor, en el qual la participació dels diversos actors implicats configura una autèntica comunitat de pràctica intercultural i de reconeixement als sabers originaris.

Acabem aquest monogràfic amb un tercer i darrer bloc, dedicat a aportar evidència sobre la missió de l'educació comunitària a l'hora de transformar dinàmiques socials de desigualtat. Una desigualtat que és inherent al model neoliberal i que es troba en procés creixent sense aturador des de fa algunes dècades. Una societat desigual, en la qual no tothom gaudeix de les mateixes oportunitats per assolir la igualtat, és una societat abocada a l'alienació dels qui pateixen una situació més vulnerable. La desigualtat s'erigeix des d'una hegemonia cultural que només busca una assimilació col·lectiva i acrítica als seus plantejaments. L'educació comunitària planta cara a aquestes dinàmiques mitjançant l'empoderament individual de les persones i la reivindicació de la diversitat, la pluralitat i la vitalitat de les comunitats.

Dues investigacions posen el focus sobre com l'educació comunitària desenvolupa aquestes dinàmiques transformadores contra les desigualtats. La primera es titula «Place as microcosm: Community-based citizenship education approaches among schools and rural low-density communities», de Nicolas Martins da Silva i Sofia Marques da Silva, tots dos de la Universidade do Porto. Aquesta recerca aporta evidències sobre iniciatives i modalitats de participació comunitària impulsades per adolescents i joves, orientades a promoure el benestar i a valorar les cultures locals a Portugal. Amb una àmplia mostra de 26 projectes educatius, 24 plans anuals i 19 estratègies d'educació per a la ciutadania, l'estudi aporta coneixement sobre els mecanismes que l'escola ha d'articular amb els agents comunitaris i l'Administració educativa perquè l'educació sigui transformadora.

Clou el bloc i el monogràfic la recerca «Imbricaciones políticas, epistémicas y pedagógicas en la educación comunitaria indígena en México», de Stefano Claudio Sartorello i Paola Ortelli (Universidad Iberoamericana de México). L'article proporciona una revisió sistemàtica de la literatura científica publicada sobre educació comunitària indígena a Mèxic en els darrers quinze anys. De la seva anàlisi se'n desprèn que aquesta educació es vertebrava a partir de tres dimensions: política, epistemològica i pedagògica. Aquestes tres dimensions se situen com a nuclears i indissociables a l'hora d'observar com l'educació comunitària indígena esdevé una plataforma de combat contra les desigualtats de què són víctimes els pobles indígenes, i de quina manera l'educació brinda una oportunitat per transformar les condicions injustes subjacents a aquesta desigualtat.

Confiam que tots aquests articles afavoreixin un debat acadèmic sobre quina és la realitat de l'educació comunitària avui des d'una perspectiva internacional i com es pot avançar en la construcció del seu corpus teòric i meto-

dològic. Aquest és el sentit últim del monogràfic: que l'educació comunitària esdevingui un instrument poderós d'educació crítica per neutralitzar els efectes negatius i perversos de les forces neoliberals. Teixint vincles, creant espais de justícia i transformant les desigualtats, podrem definir experiències i projectes educatius que deixin el món una mica millor de com l'hem trobat.

Miquel Àngel Essomba

Universitat Autònoma de Barcelona

Gerardo Muñoz

Universidad Austral de Chile

Segundo Quintriqueo

Universidad Católica de Temuco